

קצת היסטוריה

הנחלת הלשון בתקופת העלייה הגדולה בעשור הראשון למדינה

אראלה יריב

בשנותיה הראשונות של המדינה הגיעו גלי עלייה גדולים, ברובם מצפון אפריקה וארצות המזרח. האולפנים הראשונים, שהוקמו במשותף בידי המחלקה לקליטה של הסוכנות היהודית והמחלקה להנחלת הלשון במשרד החינוך, היו מיועדים למשכילים ולבעלי מקצועות חופשיים, שמקצועם דרש ידיעה יסודית של השפה העברית. הוקמו גם מסגרות נוספות: האולפן האקסטרני, לבעלי השכלה יסודית ומעלה, ואולפן העבודה בקיבוץ. החל מ-1952 פעלו גם אולפנים בדגמים נוספים, שהיו אינטנסיביים פחות מן האולפן הרגיל. כמו-כן נערך במאות יישובים מבצע 'הנחלת הלשון לעם'.

גלי עלייה חדשים - אתגרים חדשים

במגילת העצמאות נאמר: "מדינת ישראל תהיה פתוחה לעלייה יהודית ולקיבוץ גלויות". עם קום המדינה מנתה אוכלוסיית מדינת ישראל כ-650,000 יהודים, ועם פתיחת השערים החלה לזרום לארץ העלייה ההמונית. עד סוף 1951 הגיע לארץ גל עלייה רחב היקף ובו למעלה מ-700,000 בני אדם (בין 10,000 ל-31,000 בחודש). בשלוש וחצי שנים אלה הגיעו רוב עולי שנות החמישים, וכך הוכפלה האוכלוסייה היהודית במדינה הצעירה. העלייה בשנותיה הראשונות של המדינה הייתה שונה מבחינת אופייה והרכבה (מבחינת ארץ המוצא) לעומת מה שהכיר היישוב בתקופת המנדט: בשנים אלה יש שיעור עולים רב יותר מארצות אסיה ואפריקה, בעוד העלייה מאירופה קטנה יחסית.

קהילות יהודיות מן המזרח הועברו לארץ כמעט בשלמותן. אחוז בעלי הידע בעברית בין העולים היה עתה קטן בהרבה מאשר בגלי העלייה שהגיעו לארץ עד קום המדינה, והיה צורך בפעולה אינטנסיבית בתחום הנחלת הלשון לעולים. הנחלת הלשון הייתה עתה כורח המציאות משני ההיבטים - הן של הלאום והן של הפרט. מן הבחינה הלאומית, הלשון העברית נתפסה כמכשיר ל'בניין האומה', בעיקר בהיבט התרבותי, ומבחינת הפרט היה צורך חיוני ודחוף לתת לעולה ידיעה בסיסית של הלשון העברית, ידיעה שתאפשר לו התמצאות לשונית בחיי היומיום והשתלבות קלה יותר בחברה ובעבודה.

מלבד הבעיה הלשונית התעוררה בעיית הפער ההשכלתי בין רבים מהעולים שעלו בשנים אלה לפרופיל שאפיין את העולים בשנים קודמות.

בן-גוריון הוביל את רעיון מיזוג הגלויות או בשמו האחר - כור ההיתוך. את המשימה העיקרית בקליטת העולים ראה בן-גוריון בתחום הקליטה החברתית והתרבותית - בדרך למיזוג הגלויות ולמה שקראו אז 'בניין אומה'; השפה הייתה מכשיר מרכזי ב'בניין' זה. ללא לשון מלכדת וללא הקניית תרבות עברית כתשתית משותפת, קשה או בלתי אפשרי, כך סברו אז, ליצור זהות לאומית עברית ויהודית.

אראלה יריב משמשת בשני העשורים האחרונים מורה באולפנים באזור נתניה. המאמר הוא תקציר של עבודת גמר שנכתבה במסגרת לימודי מ.א. בחוג ללימודי ארץ ישראל באוניברסיטת חיפה (2006).

משמעות המעבר למערכת ממלכתית

ב-1948, עם קום המדינה, הייתה העברית כבר הלשון השלטת בכל הגילאים, ומעמדה התחזק גם בחיים הציבוריים. האנגלית כלשון רשמית נעלמה ופחתה חשיבותה של הערבית. בחיי המדיניות והמינהל העברית כבר הייתה הלשון השלטת. העברית שימשה גם בקשרי המסחר והעסקים. בתחום החינוך והתרבות לשון ההוראה העיקרית הייתה העברית. ספרים שהודפסו בישראל, עיתונים, שיחות ברדיו, הצגות תיאטרון, הרצאות מטעם גורמים ציבוריים - שפת רובם המכריע של אלה הייתה עברית. ומאחר שהעברית היא שפת החיים ושפת המדינה, צריכים העולים המגיעים לארץ לרכוש את שפה זו.

בתקופת המנדט לא הייתה כל תשתית לקליטת עלייה גדולה. גלי העלייה נקלטו ישירות על ידי היישוב היהודי, ורק בחלק קטן מהעולים טיפלה הסוכנות. גופים שונים היו עסוקים בקליטה וקיימו שיעורי עברית לעולים בעיקר בערים הגדולות.

עם קום המדינה פורקו הגופים ה"יישוביים" בשם הממלכתיות, בהשראת בן-גוריון. ממדי העלייה הצריכו התגייסות ממלכתית גדולה ומקיפה לצורך הקליטה והנחלת הלשון ותרבותה. בכנס של המחלקה לתרבות שנערך בסיוון תש"ח, כחודש לאחר הקמת המדינה, התקבלו ההחלטות הבאות:

א. הכנס מציין את הצורך להעמיד את פעולת התרבות כמרכז תפקידיה של מדינת ישראל.
ב. ממשלת ישראל נדרשת להכניס לתחום דאגתה את חינוך המבוגרים ואת הנחלת הלשון לעולים.

ג. במשרד החינוך והתרבות תוקם מחלקה לחינוך מבוגרים.

ד. מחלקה זו תקבל על עצמה את התפקידים שמילאה עד כה המחלקה לתרבות של הוועד הלאומי, ותכין הצעה שתקבע את חלוקת התחומים בין פעולות הממשלה לבין המוסדות המוניציפאליים במוסדות הציבוריים בשדה הפעולה של השכלה לעם ואמנות לעם.

ה. המחלקה לחינוך מבוגרים תכין גם הצעה לגבי פעולת התרבות העברית בגולה. לאחר הבחירות לכנסת השנייה בשנת 1951 והקמת הממשלה, בחר בן-גוריון בבן-ציון דינור לשר החינוך, והקים את המועצה העליונה לתרבות. ישבו בה אנשי רוח, נציגי עיריות ומועצות מקומיות, נציגי ההסתדרות והמפלגות הדתיות. המועצה הרכיבה שש וועדות: להנחלת הלשון; להפעלת הציבור וארגונו לפעולות תרבות; להשכלת עם; לחינוך אזרחי וסגנון חיים ישראלי; לאמנות ותיאטרון; לענייני ספרות.

משימות הקליטה הלשונית והתרבותית של העלייה ההמונית והפצת השכלה בקרב כל שכבות האוכלוסייה הוטלו, בשם הממלכתיות, על המחלקה לתרבות, שעם קום המדינה נקראה המחלקה לתרבות במדינת ישראל.¹

פעולותיה החלוציות של המחלקה להנחלת הלשון

משרד החינוך היה מעוניין לרכז בידיו את הפעולות לחינוך מבוגרים ולפקח על פעולותיהם של הגופים האחרים העוסקים בכך (ההסתדרות, המפלגות, המרכז להשכלת עם שעל-יד האוניברסיטה העברית וכו'). משרד החינוך הדגיש שיש לתת עדיפות לפעולות אלה באזורים כפריים, ביישובים

1 באפריל 1950 עברה המחלקה באופן מלא למשרד החינוך והתרבות ונתפלה למחלקה להנחלת הלשון ולקליטה רחנית של העלייה בהנהלתו של נחום לוין (יוסף שקד היה המזכיר הכללי), למדור להשתלמות מבוגרים בהנהלת משה ראט ולמדור לספריות ולספרנות בהנהלת ד"ר ח' בר-דיין.

מרוחקים וביישובי עולים - נוסף על הלימודים שהתקיימו בירושלים, תל-אביב וחיפה - לשם הקניית השכלה יסודית וכן השכלה תיכונית למעוניינים. במחנות וביישובי העולים פעלה המחלקה ישירות באמצעות רכזי תרבות, שהיו אחראים לכל הפעילות הלשונית והתרבותית. עד אפריל 1950 הייתה המחלקה אחראית גם לחינוכם של ילדי מחנות העולים. ב- 18.9.1949 הוקם האולפן הראשון - *אולפן עציון* (מאוחר יותר הוא נקרא אולפן עציון ע"ש נחום לוין), בשכונת בקעה בירושלים. לאור האמור עד עתה, מובן מדוע רק עכשיו הוקם המוסד הנקרא אולפן. האולפן לא ראה את תפקידו בהוראת לשון בלבד אלא גם בהנחלת ערכים לאומיים ויהודיים, ערכי המדינה והעם, וביצירת הזהות התרבותית החדשה. וכך לצד הלשון למדו גם פרקי ספרות, תנ"ך ואגדה, ידיעת הארץ והיישוב, ותולדות ישראל, תוך שילוב פעולות חברה ותרבות. אם עד קום המדינה היו נהוגים *שיעורי ערב לעברית בחסות תנועת הפועלים*, ואליהם הגיעו הלומדים אחרי שעות העבודה, הרי שעתה היה זה לראשונה אולפן *אינטנסיבי בתנאי פנימייה בחסות ממלכתית*. הוא היה מיועד *למשכילים ולבעלי מקצועות חופשיים*, שמקצועם דורש ידיעה יסודית של השפה העברית, וזאת כדי לעזור להם להיקלט מהר יותר בעבודה. בכך נענה גם הצורך בעובדים מקצועיים במדינה הצעירה, וקליטה מהירה בעבודה הביאה לקליטה מהירה של העולים בארץ. (כשפרסמו בימים ההם מודעות 'דרושים' בעיתונים נהגו לציין בין התכונות הנדרשות - שליטה בשפה העברית). במחזור הראשון למדו באולפן עציון 127 איש, ביניהם עורכי-דין, מהנדסים, מורים, עיתונאים, פקידים גבוהים, אמנים. מחזור לימודים נמשך חמישה חודשים, 7 שעות ביום - 4 שעות בכיתות ו-3 שעות עבודה עצמית. כ-90 מבין מסיימי המחזור הראשון נקלטו מיד בעבודה. הצלחת המחזור הראשון של האולפן הביאה לפתיחת אולפנים נוספים בארץ. בתחילת נובמבר 1949 נפתח אולפן מקביל במחנה העולים בבית-ליד. למדו בו 60 איש 6 שעות לימוד ביום. הרכב הלומדים היה דומה לתלמידים באולפן עציון, אך האולפן לא האריך ימים בגלל תנאי דיור קשים. ב-1.2.1950 נפתח אולפן בבית בורוכוב על הר הכרמל, בשיתוף פעולה עם מועצת פועלי חיפה. באמצע מרס 1950 נפתח המחזור השני של אולפן עציון בירושלים ואולפן נוסף בבית העולים מחנה ישראל על-יד לוד (גם אולפן זה לא האריך ימים בגלל תנאי דיור קשים). במאי 1950 הוקם האולפן בקריית מוצקין. בט"ו בשבט תשי"א (1951) נוסד האולפן בנהרייה בהנהלתה של שולמית כצנלסון, לימים אולפן עקיבא בנתניה. האולפנים היו מפעל משותף למחלקת הקליטה של הסוכנות היהודית ולמחלקה להנחלת הלשון במשרד החינוך. משרד החינוך היה אחראי להוראה ולפיקוח הפדגוגי, ואילו החזקת האולפנים, ארגוןם ואכלוסם בתלמידים נמצאו באחריות מחלקת הקליטה.

סוגים שונים של אולפנים ומסגרות הוראת עברית בתקופה זו

הקמת האולפן משמעותה הייתה שלראשונה הוקם 'בית-ספר' למבוגרים מעבר לשיעורי הערב שאליהם הגיעו הלומדים לאחר יום עבודה. בפעם הראשונה נקבעה תקופת לימודים מוגדרת ומטרה להשיגים בלימודים. האולפן הוקם בתנאי פנימייה, מאחר שבאותה תקופה סיפקה הסוכנות דיור ומזון לעולים במחנות ובבתי העולים, סופקו אלה גם לעולים בעלי ההשכלה שהתקבלו לאולפן. נוסף לזאת ניתנה להם הלוואה, כדי שיוכלו להתפנות לגמרי ללימודים בלי להיות מוטרדים מבעיות פרנסה. בשנים הראשונות של האולפן הפנימייתי התגוררו מורים לא מעטים בבנייני האולפן יחד עם התלמידים.

העולים חסרי ההשכלה, מרביתם יוצאי אסיה ואפריקה, מצאו עצמם ביישובי פיתוח ובפרברי ערים, שם עסקו בעבודות דחק, ולא היו זכאים ללמוד באולפן. על רקע זה הייתה חשיבות רבה לפעולתם

של **יעקב מימון** ו'צבא' המתנדבים שלו, שהגיעו למעברות ולמושבי העולים, ולעתים היו היחידים שהורו עברית שם.

מלבד האולפנים בתנאי פנימייה קמו גם **האולפן האקסטריני והאולפן הקיבוצי**. הם קמו כדי לענות על צורכיהם של עולים שלא מצאו את מקומם באולפנים האינטרניים, מאחר שנועדו בעיקר לבעלי מקצועות חופשיים.

האולפן האקסטריני - התקבלו אליו תלמידים מגיל 18 עד 60, בעלי השכלה יסודית ומעלה, שלא היו זקוקים לסיוע מצד הסוכנות במגורים וכלכלה. הלימודים התקיימו בשעות הבוקר או בשעות אחר-הצהריים, לאחר יום עבודה.

את האולפנים האקסטריניים הפעילו גופים שונים, בהם צה"ל, הסוכנות היהודית, הרשויות המקומיות, מועצות הפועלים, התאחדויות ארציות של עולים, ארגוני נשים ומתנדבים רבים. משרד החינוך והתרבות, באמצעות המחלקה להנחלת הלשון ולהשכלה, היה הגוף המרכז והמנחה.

האולפן האקסטריני הראשון הוקם בתל-אביב בשנת 1950.

אולפן העבודה בקיבוץ - נועד לצעירים מגיל 18 עד גיל 35, בעלי השכלה יסודית ומעלה. הם למדו כל יום 4 שעות ועבדו בקיבוץ 5 שעות, בדרך כלל בעבודה חקלאית. מחזור לימודים נמשך שישה חודשים.

אולפני העבודה הראשונים נוסדו ב-1950, ובסוף 1951 כבר היו קיימים 21 אולפנים בקיבוצים שונים. הקיבוצים ראו באולפן העבודה בשטחם צינור השפעה בעל ערך על העולים לחינוכם ל'תרבות עברית חדשה'.

מ-1952 התקיימו גם אולפנים נוספים:

- אולפן עממי** - 24 שעות לימוד בשבוע במשך שישה וחצי חודשים.
- אולפנית** - 10 שעות לימוד בשבוע במשך 10 חודשים.
- אולפנית עממית** - ארבע וחצי שעות לימוד בשבוע במשך 20 חודשים.
- כמו-כן קיימו משרדי הממשלה שיעורי עברית למען עובדיהם.

פעולות נוספות להנחלת העברית

- עד 1950 הוקמו גם **51 בתי תרבות**, מהם 24 במחנות העולים, 5 במעברות ו- 22 בשיכונני העולים. בתי התרבות היו מרכזים להקניית לשון, לשיחת רעים, לפעולות תרבות והסברה ולטיפוח ההווי הישראלי בין העולים החדשים. בית התרבות היה מוסד **ממלכתי**, בניגוד לפעולות מטעם המפלגות בריכוזי העולים. כן יצאו לאור עיתונים בעברית קלה:
1. **פרוזדור**, עיתון כתוב בעברית קלה, מנוקד ומלווה בתצלומים. העיתון הופץ ב- 12,000 עותקים במחנות העולים, בישובי העולים, בקיבוצים, בקרב תלמידים בשיעורי הערב בערים ובמושבות, ובצירויות בחו"ל, וכן נמכר בקיוסקים בערים ובמושבות.
 2. **אומר**. עם הופעת העיתון היומי לעולים **אומר** (עיתון בעברית רגילה אך מנוקד, שהוציא לאור העיתון **דבר**) הופסקה הוצאת **פרוזדור**.
 3. השבועון **מסלול**, שהיה מיועד בעיקר למושבי העולים, אך הופץ גם בשכונות תל-אביב וגם דרך 'ברית עברית עולמית'.
 4. ב- 1951 יצאו שני שבועונים לעולים - **שער ולמתחיל**, שמאוחר יותר התמזגו לעיתון אחד - **שער למתחיל**. (העיתון ממשיך להופיע כשבועון עד היום).

התארגנות במגמה חדשה מאז 1954: מבצע 'הנחלת הלשון לעם'

בעיצומו של גל העלייה ההמונית היו מערכות הקליטה בארץ על סף קריסה, לנוכח מספר העולים שהגיעו לארץ בזמן כה קצר. לצד ההתמודדות עם השלכות מלחמת העצמאות הקשה והארוכה, היה צורך לטפל בראש וראשונה בקליטה החומרית של העולים ולספק להם דיור, מזון, בריאות, תעסוקה וכן לבצר את הביטחון בגבולות. החל מאמצע 1954, עם השפל שחל בעלייה, נוצלה ההפוגה לטיפול נמרץ יותר בקליטת העולים באותם תחומים שהוזנחו, בין השאר גם בתחום הקליטה התרבותית חברתית. נושאי הנחלת הלשון והשכלה היו בהקשר זה עמוד התווך. אחוז דוברי העברית כלשון יחידה או עיקרית היה עתה כ-61%, לעומת 75% ב-1948. התחושה בציבור הייתה, כי מאז בוא גלי העלייה הגדולים שומעים לעז בכל מקום, ועל כן הורגש הצורך בחיזוק מעמדה של העברית ובהפצתה. הפעולה הסדירה להנחלת הלשון של משרד החינוך והתרבות, הרשויות המקומיות, הארגונים והמוסדות הציבוריים האחרים, לא סיפקה את הצרכים: עדיין היה אחוז נמוך מאוד של דוברי עברית בין העולים שהגיעו לארץ בשנים האחרונות. בשנת 1954, שהיתה כאמור שנת שפל בעלייה, הסתמנה ירידה גם במספר הלומדים בכיתות להנחלת הלשון.

וכך, בסוף שנת 1954, יזם שר החינוך והתרבות פרופ' בן-ציון דינור את מבצע הנחלת הלשון לעם. נושאי המדינה יצחק בן-צבי פרס חסותו על המבצע. שר החינוך בן-ציון דינור היה יו"ר הוועד הארצי, ויוסף שקד, מנהל המחלקה להנחלת הלשון, היה מנהל המבצע.

מטרות המבצע היו:

1. להקנות ראשית הידיעה בלשון העברית - דגך, קרוא וכתוב בענייני יום - יום - לכל יהודי בישראל מגיל 18 ומעלה.
2. להקנות לכל יהודי בישראל בגיל זה ראשית דעת בתרבות ישראל ובידיעת הארץ.
3. להרחיב את ידיעותיהם של מעוטי השכלה בלשון העברית ובתרבות ישראל.
4. לעורר את רוח ההתנדבות לשם יצירת המיזוג בחברה הישראלית.

המבצע הוכרז כדי להרחיב את מסגרת הפעולה של הנחלת הלשון. היעד היה להגיע למספר של 150,000 לומדים בשני מחזורים בני שישה חודשים כל אחד, לשתף באחריות זו חוגים נרחבים של מתנדבים ולשוות להתנדבות אופי לאומי כללי.

במבצע לקחו חלק 3246 מתנדבים. אלה כללו פקידי ממשלה, תלמידי בתי הספר, מורים חברי הסתדרות המורים (באוקטובר 1954 הגיע מספר המורים המתנדבים ל-1,015, ובינואר 1955 היה מספרם 2,303), אנשי משטרה, חברי מועצות הפועלים ונציגים של מפא"י והמרכז לתרבות של 'הפועל המזרחי'; כמו כן היו גם נציגי הרשויות המקומיות, המועצות האזוריות, ארגוני נשים, התאחדויות עולים, אנשי המדור למושבי עולים במרכז לתרבות ולחינוך של הסתדרות העובדים הכללית, פועלי אגודת ישראל, המרכז להתיישבות שיתופית של תנועת החרות, ההסתדרות הכללית על כל אגפיה, השח"ל (תנועת המתנדבים שבן-גוריון הקים משורות מפא"י), שורת המתנדבים וצבא המתנדבים של יעקוב מימון, שכלל מתנדבים תלמידי בתי-ספר בירושלים, חניכי תנועות נוער, נוער מתנדב מחו"ל, בעיקר מארה"ב, וכן מבוגרים מחוג מכריו ושכניו, שגשבו בלהט של מימון. יצוין שכבר לפני המבצע להנחלת הלשון עסקה קבוצת מימון בהוראת העברית בהתנדבות גם בבתיים בקבוצות קטנות, לפעמים אפילו מורה לימד תלמיד בודד לפי הקצב שלו. עתה השתלבה הקבוצה בפעולות המבצע.

המתנדבים לקחו חלק בהוראה וסייעו בכל דרך אחרת, כמו ארגון הסעות למורים המתנדבים. כל מורה מתנדב התחייב למספר שיעורים בתקופה נתונה. היו מורים שביקשו להמשיך בהוראה גם לאחר שלושת חודשי החובה.

מתוך 273 יישובים שהתקיימה בהם פעולה להנחלת הלשון בשנה זו, ב- 182 התקיימו כיתות מתנדבים לצד כיתות סדירות, וב- 91 התקיימו רק כיתות מתנדבים. ללא המתנדבים לא הייתה מגיעה הפעולה להנחלת הלשון ליישובים אלה.

גם צה"ל לקח חלק במבצע להנחלת הלשון והפעיל אותו בשורתיו. סא"ל אהרון זאב, ראש ענף הסברה והשכלה במטכ"ל, היה חבר בוועד המצומצם של המבצע. מורים בשירות מילואים הועמדו לרשות המבצע, ועבודתם בו נחשבת כשירות מילואים. הצבא אימץ מעברות לצורך המבצע, ועזר גם באספקת עזרים לימודיים, להקות ותזמורת וכן בכלי רכב. מן הדוח השנתי של אכ"א-פרט לשנת 1955/56 עולה כי באותה שנה (שנת המבצע להנחלת הלשון) למדו 2,000 חיילי מילואים עברית בהדרכת מורים במילואים. לקראת המבצע נערכה פעולת הסברה מקיפה בתקשורת, על גבי לוחות המודעות ובמקומות העבודה. הסתדרות העובדים ומשרד הדואר נרתמו גם הם להסברה - הכול כדי לעודד את העם לבוא ללמוד או להתנדב ללמד. ואמנם נראה שפעולת ההסברה השיגה את מטרתה - נוצרה אווירה נוחה למבצע והתעוררה תנועה ללימוד. הוקם ועד ארצי ציבורי למבצע וכן ועדים מחוזיים, ועד פדגוגי וועדת כספים.

דרכי הפעולה של המבצע

היו מספר דרכי התארגנות:

כיתות סדירות באולפנים ובאולפניות, שבהם הורו מורים סדירים;

קבוצות לימוד, בעיקר במעברות וביישובי עולים. המורים גויסו ללמד בהן במסגרת שירות מילואים. **קבוצות הורים וחוגי משפחה** - אלה הופעלו על-ידי מורים מתנדבים חברי הסתדרות המורים, בעיקר בערים, במושבות ובסביבתן.

האולפן הנווד - קבוצת מורים שעברה מיישוב ליישוב, הייתה שוהה שבעה שבועות בכל יישוב ועוסקת בהנחלת הלשון ובהקניית השכלת יסוד וכן בעריכת פעולות חברה ותרבות. פעילות זו הקיפה עשרה יישובי עולים ומעברות.

כן התקיים **אולפן לעברית בכתב**.

המפעל שהחליף את האולפן הנווד והשלים את מעגל העשייה של שנת המבצע היה **מפעל הסטודנטים להנחלת הלשון** במושבי העולים. 98 מתלמידי האוניברסיטה העברית ישבו ב- 98 מושבי עולים בכל רחבי הארץ מראשית חודש אוגוסט ועד סוף ספטמבר. הם היו מגיעים ליישוב ומארגנים לעצמם את קבוצות הלימוד, ובערב מקיימים פעולות חברה ותרבות בקרב המבוגרים והנוער. אמצעי הלימוד היה הספר **1000 מלים**, שיצא במיוחד לקראת המבצע, העיתונות העברית והלועזית ו'קול ישראל'. הרדיו הממלכתי קיים פינות ללימוד עברית והפיק סדרת שיעורים בסרטונים ובתקליטים.

לסיכום המבצע: עם הכרזת המבצע להנחלת הלשון לעם גדל מאוד היקף הפעולות של המחלקה להנחלת הלשון. בשנת הלימודים תשי"ד (1954/5) נאמד מספר הלומדים בין 10,000 ל-15,000, ואילו בשנת תשט"ו (1955/6), שנת המבצע, הגיע מספר הלומדים ל-50,000.

בעקבות המבצע להנחלת הלשון חלה גם התפתחות חיובית בתחום הקניית השכלת היסוד. שכן הוא פנה גם לתלמידים חסרי השכלה יסודית. בשנת תשס"ז הפעילה המחלקה להנחלת הלשון שלוש תוכניות: להנחלת הלשון; לראשית דעת; להשכלת יסוד.

הנחלת הלשון וקליטת העלייה בצה"ל

בן-גוריון הטיל על צה"ל את תפקידיו האזרחיים-חברתיים, מתוך ראייה שבתום מלחמת העצמאות מומשו רק שני אתגרים מרכזיים החיוניים לקיום העם - הקמת המדינה והניצחון הצבאי, אך המטרה העיקרית - בנייתה של חברה חדשה - טרם הושגה, והיא תושג בדרך של קליטת העלייה. הירתמות צה"ל לקליטת העלייה התבטאה בשני מישורים - בתוך הצבא פנימה, ועזרה למען המעברות. לא מעט חיילים גויסו לצבא מיד עם הגיעם לארץ. בשלהי מלחמת העצמאות התקרב מספרם של החיילים העולים בצבא למחצית מן המגויסים. ביחידות הצבאיות אפשר היה לשמוע בליל של שפות. מצב זה הביא לקשיים בתקשורת בשדה הקרב, בגלל חוסר שפה משותפת. התברר שעניין הלשון בצבא אינו רק עניין של תרבות וחיברות (סוציאליזציה), הוא קודם כל עניין של ביטחון - לא פעם חיילים לא הבינו את הפקודות שקיבלו.

באפריל 1949 נשלמו הסידורים למבצע עברית, שמטרתו הייתה להקנות לכל החיילים העולים ידיעה בסיסית בשפה העברית עד כדי קריאת עיתון, תוך חודשים אחדים. האחריות למבצע הוטלה על מחלקת ההשכלה של שירות התרבות של צה"ל. לשם כך מונה בכל אחת מארבע החזיתות מפקח על הוראת העברית מטעם מטה שירות התרבות. המפקחים ארגנו את השיעורים ביחידות השונות, דאגו להבאת העולים ועקבו אחר מהלך הלימודים. הלימודים אורגנו בקורס מרכזי-יחידתי או אזורי. היו יחידות שבהן הוכנסו הלימודים לתוכנית האימונים - כמה שעות לימוד מדי יום. אך היה קושי לשחרר את החיילים מהפעילות לצורך שיעורי העברית.

נוסף על שיעורי העברית אורגנו בכל גדוד פעמיים בחודש ימי עיון מיוחדים לעולים, לדוברי כל שפה בנפרד. חוברות ופרסומים מיוחדים לעולים הוצאו בצה"ל כבר ב-1948. בצד פעולות יזומות אלה של מחלקת ההשכלה של שירות התרבות היו יזומות של מפקדים בשטח, שהסתייעו בחיילות (חסרות הכשרה) להוראת השפה.

נוסף להוראת העברית בצבא הייתה גם פעולת הסברה בכתב ובעל-פה בידיעת הארץ, שכללה מתן מידע כללי על חיי הארץ ותושביה באמצעות טיולים, ימי עיון ועיתונות מיוחדת לעולים בשפות שונות. הסמינרים והתוכניות העיוניות נערכו גם במחנות קבע וגם בחזית, לדוברי כל שפה בנפרד. בעיית הלשון העברית הוסיפה להעסיק את צה"ל במשך כל שנות החמישים. צה"ל יזם שיעורי עברית לאנשי מילואים באזורי מגוריהם בשעות אחר הצהריים. המורים קיבלו את שכרם מצה"ל, שגם סיפק את ספרי הלימוד הנדרשים. קציני ההשכלה עקבו אחר ההתייצבות ללימודים. עם הזמן עסק ענף ההשכלה בצה"ל יותר בהשלמת השכלה לחיילים מעוטי השכלה. החל משנות החמישים לימדו מורות חיילות, בוגרות סמינר - עברית, ידיעת הארץ, גאוגרפיה, היסטוריה עברית וכללית, תקומתו של עם ישראל, תנ"ך וחשבון. והיו מהן שנשלחו ליישובי ספר להורות בבתי ספר רגילים.

סיכום

במאה ושלושים שנות התחייה הלאומית בארץ ישראל היו קליטת העלייה והנחלת הלשון כרוכות זו בזו. שליטה בעברית הייתה ועודנה הכרחית לתהליך החיברות (הסוציאליזציה) של העולים - בעבר וגם היום. עם זאת חלו שינויים רבים בדרכי הקליטה של העולים והנחלת הלשון. הקליטה

שינתה צורה: מקליטה ישירה לפני קום המדינה דרך אולפנים אינטרניים ומרכזי קליטה בארבעים שנותיה הראשונות של המדינה ולאחר מכן שוב קליטה ישירה במרכזי קליטה שנועדו בעיקר לעולים מאתיופיה.

אם לפני קום המדינה הסתכמו פעולות הנחלת הלשון בקורסים לעברית, שהתקיימו בעיקר לאחר שעות העבודה, והיו באחריות ארגונים שונים, הרי שלאחר קום המדינה עברה הנחלת הלשון לאחריות ממלכתית של המחלקה להנחלת הלשון במשרד החינוך והתרבות, באולפן אינטנסיווי בלימודי יום ובתנאי פנימייה.

מאחר שהאולפן בראשיתו היה מיועד למשכילים ובעלי מקצועות חופשיים, יזמה המחלקה להנחלת הלשון פעולות רבות, כדי להגיע לאוכלוסיית העולים שלא למדו באולפן האינטנסיווי. לכל הפעולות הצליחו לגייס שכבות נרחבות בחברה. אלה פעלו מתוך תחושת שליחות לאומית שפיעמה בחלקים נרחבים בציבור אז.